

В. П. РАГОЙША ЯК ДАСЛЕДЧЫК І ПАПУЛЯРЫЗАТАР СПАДЧЫНЫ БРАТОЎ МАР'ЯНА І КАЗІМІРА ЗДЗЯХОЎСКІХ

М. М. Хмяльніцкі

Кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,

пр-т Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь, KhmelnickiNN@bsu.by

У артыкуле разглядаюцца навукова-творчыя дасягненні В. П. Рагойшы як даследчыка і папулярызатара спадчыны братоў Мар'яна і Казіміра Здзяхоўскіх – ураджэнцаў беларускай зямлі. Раскрываюцца роля і значэнне навуковай і грамадска-культурнай дзейнасці М. Здзяхоўскага як славіста, яго ўклад ва ўмацаванне міжславянскіх літаратурных сувязей, праявіўшы творчасці К. Здзяхоўскага, што стала прадметам увагі ў публікацыях В. П. Рагойшы. Разглядаюцца асноўныя вектары даследаванняў у працах беларускага літаратуразнаўцы і краязнаўцы, прысвечаных сувязям братоў М. і К. Здзяхоўскіх з Ракаўшчынай – полікультурным рэгіёнам сучаснай Беларусі.

Ключавыя словы: даследчык; беларускасць; полікультурнасць; Мар'ян Здзяхоўскі; Казімір Здзяхоўскі; памежжа; літаратурныя сувязі; параўнальнае літаратуразнаўства.

Жыццё і творчая спадчына братоў Мар'яна і Казіміра Здзяхоўскіх, ураджэнцаў Міншчыны, сталі аб'ектам актыўных навуковых штудый толькі на працягу апошніх дзесяцігоддзяў. Даследчыкі заканамерна і абгрунтавана больш увагі звярталі на постаць Мар'яна Здзяхоўскага (Marian Zdziechowski), вядомага навукоўца, аўтарытэтнага прафесара некалькіх універсітэтаў (Кракаўскага, Віленскага і інш.), аўтара не аднаго дзесятка кніг, прысвечаных грамадска-палітычным, філасофскім і рэлігійным тэмам і праблемам, а таксама пытанням развіцця славянскіх і заходнееўрапейскіх літаратур (напрыклад: «Месіяністы і славянафілы: Нарысы па псіхалогіі славянскіх народаў» (1888), «Байран і яго век» (Т. 1–2; 1894–1897), «Погляды Красінскага» (1912), «Песімізм, рамантызм і асновы хрысціянства» (Т. 1–2; 1914), «Рускія ўплывы на польскую душу» (1920), «Уладзіслаў Сыракомля: Літоўска-беларускі элемент у польскай творчасці польскай» (1924), «Ад Пецярбурга да Ленінграда» (1934) і інш.). Творы ж Казіміра Здзяхоўскага (Kazimierz Zdziechowski) на сённяшні дзень амаль не трапілі ў фокус літаратуразнаўчага разгляду.

У беларускай літаратурнай прасторы і навуковым дыскурсе роля першаадкрывальніка і папулярызатара спадчыны братоў Здзяхоўскіх належыць выдатнаму гісторыку і тэарэтыку літаратуры В. П. Рагойшы, які акрэсліў іх значэнне ў міжкультурным летапісе славянскіх краін наступным чынам: «Гісторыю польска-рускіх і польска-беларускіх культурных узаемаадносін сёння нельга ўявіць без упамінання Мар'яна і Казіміра Здзяхоўскіх...» [1, с. 375], а таксама ўпісаў іх імёны ў энцыклапедычныя выданні БССР і Беларусі (аглядныя артыкулы ў «Энцыклапедыі Літаратуры і Мастацтва Беларусі» (1984) і энцыклапедычным даведніку «Янка Купала» (1986)): «Здзяхоўскі (імя, г. н. і см. невід.), памешчык, уладальнік родавага маёнтка ў в. Ракаў (Валожынскі р-н), у якога Д. А. Луцэвіч, бацька Купалы, арандаваў зямлю ў 1878–81. У лісце да Л. Клейнбарта 23.11.1927 паэт паведамляў: “Из Рогович отец отделился от семьи и пошёл служить в Поморшину около Ракова (Минск<ая> губ<ерния>) к помещику Здоховскому, отцу братьев Здоховских, из которых в настоящее время в Польше один – профессором (был и министром), а другой – романист, литератор”. У лісце 2 фактычныя недакладнасці: у Здзяхоўскага былі 3 сыны – Мар'ян (1861–1938), Казімір (1878–1942), Ежы (1880–пасля 1944); прафесар Ягелонскага і Віленскага ўніверсітэтаў Мар'ян Здзяхоўскі памылкова названы Купалам міністрам. Відаць, меўся на ўвазе Ежы Здзяхоўскі, які ў 1925–1926 быў міністрам фінансаў у Польшчы» [2, с. 249].

Вывучэнне навуковага і творчага даробку Мар'яна і Казіміра Здзяхоўскіх у апошні час прайшло відавочную эвалюцыю: ад асобных згадак у перыядычным друку Польшчы і Беларусі да з'яўлення грунтоўных артыкулаў і манаграфій, прысвечаных разнастайным аспектам іх творчай дзейнасці: «У апошнія пятнаццацігоддзе ў Польшчы назіраецца

сапраўдны рэнесанс Мар'яна Здзяхоўскага: перавыдаюцца ягоныя працы, пішуцца і абараняюцца дысертацыі па яго творчасці, выходзяць шматлікія артыкулы і асобныя манаграфіі пра яго» [1, с. 382].

Браты Здзяхоўскія і Беларусь – асобная цікавая тэма, якая ў апошні час пачала актыўна даследавацца ў розных кантэкстах менавіта айчыннымі літаратуразнаўцамі, у тым ліку і найперш В. П. Рагойшам, які неаднойчы падкрэсліваў, што беларускаць – істотны штрих да творчых партрэтаў славіста, філосафа, полікультуролога Мар'яна Здзяхоўскага і пісьменніка Казіміра Здзяхоўскага. Беларускі кампанент у мастацкіх, навуковых, публіцыстычных і эпісталажных тэкстах аўтарства братоў Здзяхоўскіх вылучае іх як самабытных прадстаўнікоў этнакультурнага беларуска-польскага памежжа і дае магчымасць адпаведна сучасным патрабаванням ацаніць іх спадчыну. Беларускі краязнаўца А. Дуко, падкрэсліваючы неабходнасць «пільнага ўсебаковага вывучэння гісторыкамі і літаратуразнаўцамі» спадчыны братоў Здзяхоўскіх, адзначаў: «Здзяхоўскія былі аднымі з самых актыўных апалагетаў “краёвасці” і на працягу ўсяго жыцця выступалі за адзінства Літвы, Беларусі і Польшчы. Для іх, як і для вялікай колькасці беларускіх арыстакратаў, “Польшча” азначала Рэч Паспалітую чатырох народаў – польскага, беларускага, літоўскага і ўкраінскага, якія павінны быць аб'яднаныя ў адной дзяржаве. Такім чынам, знаёмства з жыццём і творчасцю Мар'яна і Казіміра Здзяхоўскіх павінна дапамагчы лепш зразумець духоўны свет прывіліяванага саслоўя і класці ўяўленне аб тым, якім было інтэлектуальнае жыццё ў шматлікіх беларускіх дварах, сядзібах і палацах» [3, с. 168].

Рагойша В. П., прасочваючы гісторыю мястэчка Ракаў – малую радзіму братоў Здзяхоўскіх, падае наступныя цікавыя звесткі і факты: «Пасля таго, як у выніку другога падзелу Рэчы Паспалітай (1793) Ракаў увайшоў у склад Расійскай імперыі, Кацярына II падаравала яго князю Мікалаю Салтыкову. Менавіта ён у 1804 г. прадаў мястэчка разам з сялянамі і навакольнымі землямі Ваўжынцу Здзяхоўскаму. З таго часу і ажно да 1939 г. да ўваходжання Заходняй Беларусі ў склад БССР, Ракавам разам з суседнім фальваркам Паморшчына (цяпер зліўся з мястэчкам) валодалі Здзяхоўскія, што славіліся на ўсю Міншчыну культурай гаспадарання, прымяненнем у земляробстве навішых прылад і тэхналогій <...> У 1879–1881 гг. у Эдмунда Здзяхоўскага (1837–1901), які ў свой час скончыў Горы-Горацкі земляробчы інстытут (дарэчы, вучыўся разам з бацькам будучага маршала Польшчы Юзафа Пілсудскага), працавалі па найму Дамінік і Бянігна Луцэвічы. Э. Здзяхоўскі вёў гаспадарку згодна з рэкамендацыямі тагачаснай сельскагаспадарчай навукі. Несумненна, гэтыя рэкамендацыі засвоілі і бацькі будучага беларускага песняра Янкі Купалы, а праз іх – і падлетак Ясь Луцэвіч, які, як вядома, да канца жыцця захаваў любоў да работы на зямлі, уменне працаваць на ёй (вядома, што ў палісадніку перад сваім мінскім домам ён уласнаручна разводзіў рэдкай прыгажосці ружы)» [4, с. 63].

Неаднаразова В. П. Рагойша падкрэсліваў значную ролю «поліэтнічнага і поліканфесійнага Ракава» ў фарміраванні шматграннай індывідуальнасці Мар'яна Здзяхоўскага і яго брата: «Ракаў паспрыяў веданню ім некалькіх моваў і культур (польскай, беларускай, рускай, у пэўнай ступені габрэйскай), станаўленню інтэрнацыянальнага светапогляду, што праявілася ў яго цесных асабістых кантактах з прадстаўнікамі многіх славянскіх і неславянскіх культур, у тым ліку рускай (Л. Талстой, У. Спасовіч, А. Чычэрын, О. Мандэльштам і інш.), у стварэнні польскага параўнальнага літаратуразнаўства, развіцці русістыкі, напісанні цэлага шэрагу адпаведных грунтоўных манаграфій... Мясцовыя патрыёты (ліцвіны, як яны сябе пачувалі), браты Здзяхоўскія будавалі своеасаблівы духоўны мост паміж праваслаўным Усходам і каталіцкім Захадам, Еўропай і Азіяй. І менавіта Ракаў, дзякуючы найперш Здзяхоўскім, стаў адной з трывалых апораў гэтага маста. Нездарма Эліза Ажэшка называла Ракаў Паўночнымі Афінамі. Сюды на імя Мар'яна ішлі лісты ад Л. Талстога, на сустрэчу да якога ў Ясную Паляну ездзіў ракаўскі літаратуразнавец і філосаф у 1896 г. (з прадмовай Л. Талстога выйшла ў 1896 г. у Лейпцыгу кніга М. Здзяхоўскага “Рэлігійна-палітычныя ідэалы польскага грамадства”)» [4, с. 67]. Закранаючы тэму «Леў Талстой і Мар'ян Здзяхоўскі», якая атрымала сваё асвятленне ў многіх публікацыях польскіх літаратуразнаўцаў, асабліва ў манаграфіі Б. Белаказовіча [5], В. П. Рагойша слушна падкрэслівае: «Леў Талстой, мяркуючы па яго выказваннях, раскіданых у прыватных лістах і дзённікавых запісах, высока цаніў Здзяхоўскага, з павагай ставіўся да яго патрыятычных пасуццяў, ідэйных перакананняў. Калі паўстала пытанне, хто б з польскіх дзеячаў культуры выказаўся б пра Талстога ў “Международном толстовском альманахе” (М.,

1909), то сам пісьменнік назваў прозвішча літаратара з Ракава Мар'яна Здзяхоўскага...» [6, с. 63].

Такім чынам, абапіраючыся на працы В. П. Рагойшы, прысвечаныя жыццю, навуковай і творчай дзейнасці Мар'яна Здзяхоўскага, можна сцвярджаць, што беларускасць і полікультурнасць – важныя рысы яго партрэта. Беларускі кампанент вылучае М. Здзяхоўскага як самабытнага прадстаўніка этнакультурнага памежжа. Аднак, хоць ён і нарадзіўся на спрадвечна беларускай зямлі, да беларускасці як элемента светапогляду і сацыяльнай пазіцыі гэты гарамадска-культурны дзеяч, выкладчык і літаратуразнавец не прыйшоў, застаючыся (у сілу выхавання, адукацыі і знешніх абставінаў) у моцным сілавым полі польскай традыцыі.

Сёння ў гісторыка-нацыянальнай перспектыве мы можам досыць аб'ектыўна ацаніць значную ролю гэтага ураджэнца Міншчыны ў гісторыі беларуска-польскага, шырэй – міжславянскага ўзаемадзеяння (ён меў трывалыя кантакты з пісьменнікамі і прадстаўнікамі навуковых і адукацыйных устаноў розных краін), які сваёй руплівай працай садзейнічаў ўвядзенню беларускасці ў больш шырокі культурны і літаратурны кантэксты, спрыяў яе сцвярджэнню ў славянскім свеце: «Да кагорты нашых землякоў – своеасаблівых духоўных “донараў” польскасці – з поўным правам можам далучыць і пачынальніка польскага славяназнаўства і параўнальнага літаратуразнаўства (кампаратывістыкі) Мар'яна Здзяхоўскага» [6, с. 59].

У апошні час у айчынным навуковым дыскурсе з'явіўся шэраг артыкулаў, прысвечаных яго жыццю і творчасці, але некаторыя аспекты, у прыватнасці беларуская праблематыка ў спадчыне М. Здзяхоўскага, засталіся па-за ўвагай даследчыкаў. В. П. Рагойша ў адной са сваіх публікацый даў вычарпальную характарыстыку ролі гэтага дзеяча ў гісторыі культур і літаратур славянскіх народаў: «Выключна цікавай асобай з'яўляецца Мар'ян Здзяхоўскі, прафесар Ягелонскага (Кракаў), прафесар і рэктар (у 1925–1927 гг.) Віленскага ўніверсітэтаў, правадзейны член Польскай акадэміі навук, адзін з заснавальнікаў кракаўскага “Славянскага клуба” і яго друкаванага органа “Świat Słowiański”. Ён скончыў Мінскую гімназію, пасля чаго вучыўся ў Пецярбургскім і Дэрпцкім (Тартускім) універсітэтах, стажыраваўся ў Заграбе і Жэневе. Мар'ян Здзяхоўскі стаў заснавальнікам польскай кампаратывістыкі і славістыкі як асобных галін літаратуразнаўчай навукі, своеадметным філосафам. Яму належаць звыш дваццаці грунтоўных манаграфій, прысвечаных польскай, рускай і заходнееўрапейскім літаратурам, сувязям польскай літаратуры з усходне- і паўднёvasлавянскімі» [1, с. 381]. Сярод тых пісьменнікаў, якія прыцягнулі асаблівую ўвагу вядомага навукоўца, неабходна назваць А. Міцкевіча, З. Красінскага, Ю. Крашэўскага, У. Сыракомлю, Э. Ажэшка, Г. Сянкевіча, Л. Талстога, Д. Байран і інш.

Ураджэнцы Міншчыны, браты М. і К. Здзяхоўскія, нягледзячы на змены як у геапалітычным, так і ў літаратурным жыцці першай трэці XX стагоддзя, заставаліся вернымі традыцыям сумеснага быцця польскага і беларускага народаў. Полікультурнасць – неад'емны чыннік духоўнага і творчага жыцця прадстаўнікоў культурнай эліты беларуска-польскага памежжа, пацверджаннем чаму ў поўнай меры можа служыць дзейнасць і спадчына братаў Здзяхоўскіх, якія мелі трывалыя кантакты з культурнымі і навуковымі цэнтрамі, а таксама з пісьменнікамі розных славянскіх краін. Сёння, у гісторыка-нацыянальнай перспектыве, мы можам засведчыць неаспрэчную ролю М. і К. Здзяхоўскіх у гісторыі беларуска-польскага, шырэй – міжславянскага ўзаемадзеяння, якія сваёй руплівай працай садзейнічалі ўвядзенню беларускасці ў больш шырокі культурны кантэкст, спрыялі сцвярджэнню беларускага этначынніка ў славянскім свеце.

Мар'ян Здзяхоўскі меў трывалыя і разнастайныя кантакты з польскай, украінскай і беларускай («тутэйшай») інтэлігенцыяй, культурнымі цэнтрамі Вільні, Мінска, Кракава, Варшавы, Львова, Кіева, Прагі і інш.: «Як падкрэслівалі сучаснікі, Мар'ян Здзяхоўскі ўяўляў сабою той тып “крэсоўца”, які заўсёды больш гарнуўся да родных мясцін, да Беларусі-Літвы, чым да этнаграфічнай Польшчы. Беларусь, на якой нарадзіўся і якая дала яму гімназічную адукацыю, дапамагла яму стаць адным з нямногіх для свайго часу спалучальных звенняў паміж рускай і польскай культурамі» [1, с. 382].

Знаёмства з жыццём і творчай дзейнасцю Казіміра Здзяхоўскага дае падставы сцвярджаць, што ён з'яўляецца самабытным прадстаўніком этнакультурнага памежжа, а вернасць традыцыям Адама Міцкевіча і Элізы Ажэшка – важныя штрыхі да яго партрэта як пісьменніка. В. П. Рагойша адзначае наступныя вехі яго жыццёвага і творчага шляху: «Здзяхоўскі К. (псеўд. Здра Уладзімір, 14.03.1878, в. Ракаў Валожынскага раёна –

4.08.1942), польскі пісьменнік. Брат Мар’яна Здзяхоўскага. Скончыў Мінскую гімназію і Маскоўскі ўніверсітэт. Жыў і працаваў у маёнтку ў Ракаве. Аўтар раманаў “Перамены” (1906), “Зарыва” (1908), “Апора” (1912), “Крэсы” (1920), “Злачынства” (1922) і інш., у якіх адлюстравана жыццё дробнай шляхты і сялянства на тэрыторыі Беларусі. Загінуў у фашысцкім канцэнтрацыйным лагеры ў Асвенціме» [7, с. 520].

Беларускія этнакультурныя рэаліі досыць інтэнсіўна сілкавалі пісьменніцкую свядомасць К. Здзяхоўскага: у большасці яго твораў мастацкае дзеянне адбываецца на Міншчыне, а дзейныя асобы – пераважна ўраджэнцы гэтага ж рэгіёна (жыхары цэнтральнай («кароннай») Польшчы – перыферыяныя персанажы). Для такой ідэяна-творчай стратэгіі ёсць тлумачэнне: К. Здзяхоўскі па духу і крыві з’яўляўся ўраджэнцам беларуска-польскага памежжа, ведаў традыцыі і звычаі, якія вызначалі быццё мясцовага насельніцтва. Беларускія рэаліі, матывы і рэаліі, раскіданыя па раманах польскага пісьменніка, ствараюць адпаведны хранатоп, нацыянальна-культурны ландшафт, складваюцца ў цэльнае мастацкае палатно.

К. Здзяхоўскі добра ведаў і любіў сваю малую радзіму («стары, улюбёны наш Ракаў з убогімі палямі, пясчанымі узгоркамі сярод духмяных лугоў і бароў» [8, с. 64]), адкуль ён выязджаў толькі па пільнай патрэбе. Вандроўкі па блізкіх і далёкіх ваколіцах, бацькоўскі дом і двор ў ценю ліп, чыганне ў сямейным коле твораў польскіх і замежных аўтараў (асаблівай пашанай карыстаўся Г. Сянкевіч і яго раман «Агнём і мячом»), сустрэчы і размовы з тутэйшымі людзьмі – усё гэта, безумоўна, знайшло ўвасабленне ў будучых творах К. Здзяхоўскага. Мясцовая ракаўская прырода нязменна натхняла пісьменніка і давала яму душэўнае заспакаенне: «Куды ні глянеш, тыповы літоўска-беларускі пейзаж, зусім просты, але так мілы вачам і дарагі сэрцу: сасновы бор, бярозавы гай, на межах зараснікі маліны і з дрыготкім лісцем асіны, крыніца, якая шуміць у цяністым калідоры алешын, мурожны, нядаўна скошаны луг, як дыван» [8, с. 64].

У кантэксте вышэйсказанага таксама вялікае пазнавальнае і канкрэтна-гістарычнае значэнне маюць лісты Элізы Ажэшка да братаў Мар’яна і Казіміра Здзяхоўскіх. Адзначым, што дадзеныя эпістальныя яшчэ не стаў прадметам спецыяльнага даследавання ні ў Польшчы, ні ў Беларусі. І зноў жа тут першапраходцам стаў В. П. Рагойша: «Казімір Здзяхоўскі ў той час толькі распачынаў свой шлях у літаратуру. Таму меркаванні і заўвагі славаці гарадзенкі, да таго ж светапоглядна яму блізкай, былі для яго надзвычай істотнымі. Наогул, у архіве Ажэшкі захавалася 104 лісты К. Здзяхоўскага. Зваротных лістоў засталася няшмат, аднак і яны даюць падставу сцвярджаць, што пісьменніца высокая цаніла творчасць свайго ракаўскага сябра... Пэўна, такая ўвага да творчасці ракаўскага раманіста была выклікана не столькі мастацкімі вартасцямі яго твораў, колькі блізкасцю ёй ідэяна-філасофскай пазіцыі іх аўтара. Элізе Ажэшцы імпанавала занепакоенасць К. Здзяхоўскага тым, што беларускія гарады і мястэчкі русіфікуюцца, страчваюць былую непаўторную атмасферу, а моладзь адыходзіць ад бацькоўскіх каранёў. У заняпадзе былых шляхецкіх двароў Ажэшка бачыла пагрозу традыцыйным каштоўнасцям. К. Здзяхоўскі выказваў аналагічныя меркаванні. Абаіх моцна непакоіў надыход рэвалюцыі» [9, с. 135–136].

Лісты класіка польскай літаратуры да старэйшага з братаў Здзяхоўскіх былі надрукаваныя ў кнізе «Элізе Ажэшка прысвячаецца» [10]; пэўная частка карэспандэнцыі, адрасаванай Казіміру Здзяхоўскаму, загінула падчас Першай сусветнай вайны, але пазней некалькі лістоў былі знойдзены ў архіве пісьменніцы і надрукаваны ў чацвёртым томе эпістальнай спадчыны «пясняркі наднёманскага краю» [11], які, безумоўна, уяўляе асабліваю цікавасць для сучаснага чытача, бо дапамагае адчуць магію яе незвычайнай постаці і ўзнавіць у канкрэтных асобах і падзеях тагачасны гісторыка-літаратурны кантэкст.

Братаў Мар’яна і Казіміра Здзяхоўскіх з Э. Ажэшка лучылі не толькі творчыя, але і цёплыя чалавечыя ўзаемаадносіны: «З Мар’янам Здзяхоўскім Ажэшку збліжала падабенства поглядаў на многія праблемы, у тым ліку рэлігійныя. М. Здзяхоўскі даследаваў творчасць пісьменніцы. У артыкуле “Эліза Ажэшка ў сваіх апошніх творах” ён бачыць пачаткі рэлігійнасці пісьменніцы ў яе сувязях з беларускай зямлёй і яе насельнікамі, якім уласціва таемная гармонія з прыродай і “містычная пабожнасць думкі”. У сваю чаргу, Ажэшку цікавіла праблематыка славянска-заходняга і візантыйска-лацінскага культурнага памежжа, узнятая М. Здзяхоўскім, і яе інтэрпрэтацыя ў духу хрысціянскага гуманізму» [9, с. 136]. Напрыклад, М. Здзяхоўскі змясціў у кнізе «Падарунак. Сумесная кніга ў гонар Э. Ажэшка» літаратурна-крытычны артыкул «Пад уражаннем “Хама”» [12], а ў 1898 годзе ў газеце «Агляд Польскі»

(«Przegląd Polski») – апублікаваў нарыс «Эліза Ажэшка ў сваіх апошніх творах» [13]. Казімір Здзяхоўскі прысвяціў «малодшай сястры Міцкевіча» (С. Бжазоўскі) свой самы вядомы раман «Крэсы» («Kresy») [14], у чым можна ўбачыць глыбокую этнакультурную зарыентаванасць аўтара на адпаведны рэгіён, а таксама канстатацыю шчырай далучанасці польскай пісьменніцы менавіта да гэтай часткі свету. У сваю чаргу Эліза Ажэшка артыкул «Літаратура», надрукаваны ў «Кур’еры літоўскім» («Kurjer Litewski»), аздобіла наступным прысвячэннем: «Пану Казіміру Здзяхоўскаму гэтыя некалькі слоў аб прадмеце, для нас дарагім, – перасылаю» [15]. Вільгельм Фельдман, вядомы польскі крытык і гісторык літаратуры, небеспадстаўна назваў Казіміра Здзяхоўскага адным з вучняў Элізы Ажэшкі [16, с. 145].

Прааналізаваны матэрыял дае магчымасць пераканацца ў тым, што спецыфіка творчых індывідуальнасцей Мар’яна і Казіміра Здзяхоўскіх была абумоўлена беларуска-польскім тэрытарыяльным і этнакультурным сумежжам, што адметна сфарміравала прастору іх твораў розных жанраў. Беларускасць (у самым шырокім сэнсе гэтага слова) з’явілася неад’емным чыннікам літаратурнай, навуковай і публіцыстычнай спадчыны братоў Здзяхоўскіх, у чым можна пераканацца, пазнаёміўшыся з грунтоўнымі публікацыямі В. П. Рагойшы, які і даказаў, і шматаспектна праілюстраваў, як гэтыя сыны беларускай зямлі сваёй дзейнасцю спрыялі замацаванню нацыянальна-духоўных асноў быцця народаў-суседзяў, паглыблялі і пашыралі уяўленні пра беларусаў у гістарычнай рэтраспектыве і кантэксце сучаснасці.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Rahojsza W. «Радавое гняздо» Здзяхоўскіх // Acta Polono-Ruthenica. 2001. Т. VI. S. 377–385.
2. Рагойша В. Здзяхоўскі // Янка Купала. Энцыклапедычны даведнік / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : Выдавецтва «Беларуская савецкая энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 1986. С. 249.
3. Дуко А. Інтэлектуальнае жыццё ў маёнтку Ракаў у XIX – пачатку XX стагоддзя. Філасофская і літаратурная дзейнасць Мар’яна і Казіміра Здзяхоўскіх // Знакамітыя мінчане XIX–XX стст.: матэрыялы Чацвёртай беларус.-пол. навук. канф., Мінск, 17 лістапада, 2007 г. / рэдкал. : А. Ф. Вялікі, З. Ю. Вінніцкі. Мінск : Выдавец В. Хурсік, 2008. С. 168–173.
4. Рагойша В. Заходнебеларускае мястэчка як асяродак беларуска-польскага культурнага сумежжа (на прыкладзе Ракава) // На шляхах да ўзаемаразумення: навук. зб. / рэдкал. : А. Мальдзіс [і інш.]. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2000. С. 62–67.
5. Białokozowicz W. Marian Zdziechowski a Lew Tołstoj. Warszawa : Łuk, 1995.
6. Рагойша В. Мар’ян Здзяхоўскі. Пачынальнік польскага славяназнаўства // Люблю наш край... Валожыншчына літаратурная. Паэзія, проза, драматургія, публіцыстыка, ліставанне. Мінск : Мастацкая літаратура, 2006. С. 59–63.
7. Рагойша В. Здзяхоўскі Казімір, Здзяхоўскі Мар’ян // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. Т.1. / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск: «Беларуская савецкая энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 1984. С. 520.
8. Studencki W. Przypomnienie Kazimierza Zdziechowskiego // Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Seria Humanistyczna. 1982. № 5. S. 63–76.
9. Рагойша В. Эліза Ажэшка і «Літоўскія Афіны» // Эліза Ажэшка ў эстэтычнай прасторы славянскіх краін: зб. арт. / пад навук. рэд. С. П. Мусіенка, М. М. Хмяльніцкага. Мінск: Кнігазбор, 2013. С. 132–139.
10. Elizie Orzeszkowej w hołdzie / pod red. S. Nostitz Jackowskiej i J. Jodkowskiego. Grodno: Zakłady graficzne Ł. Mejłachowicza, 1929.
11. Orzeszkowa E. Listy zebrane w VI t. T. IV. Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1958.
12. Upominek. Książka zbiorowa na cześć E. Orzeszkowej (1866–1891) / pod. red. P. Chmielewskiego. Kraków–Petersburg, 1893.
13. Zdziechowski M. E. Orzeszkowa w swych ostatnich utworach // Przegląd Polski. 1898. № 90. S. 3.

14. Zdziechowski K. Kresy. Powieść. Kraków–Warszawa : Nakładem księgarni J. Czerneckiego, 1920.
15. Orzeszkowa E. Literatura // Kurjer Litewski. 1907. № 110–111. S. 17–27.
16. Feldman W. Współczesna literatura polska. 1864–1918. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1985.

ФАНТАСТЫКА ПРАЗ ДЭФІНІЦЫ ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧЫХ ПАНЯЦЦЯЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ПРАЦ В. П. РАГОЙШЫ)

М. В. Шамякіна

*Кандыдат філалагічных навук.
shamyakinamv@yandex.by*

Разглядаюцца дэфініцы асобных літаратуразнаўчых паняццяў, прыведзеных у даведачных і вучэбных выданнях, падрыхтаваных прафесарам В. П. Рагойшам, і іх прымяненне пры даследаванні беларускай фантастычнай літаратуры на беларускай мове. Асаблівая ўвага надаецца разгляду наступных дэфініцый: «навуковая фантастыка», «утопія», «антыўтопія» і разгляду месца твораў адзначаных жанраў у айчыннай літаратурнай працы апошняга часу. Звяртаецца ўвага на стаўленне да мастацкасці фантастычных твораў на пачатку XX стагоддзя, калі толькі з’явіліся паняцці «навуковая фантастыка» і «science fiction», і ў наш час. Закранаюцца пытанні выкарыстання сучаснымі беларускімі фантастамі разнастайных наратыўных тэхнік і прыёмаў вядзення апаведу. Падкрэсліваецца важнасць выдання пашыраных і дапоўненых літаратурных слоўнікаў і энцыклапедыяў у сувязі з актыўным засваеннем айчыннымі пісьменнікамі пачатку XXI ст. новых сродкаў мастацкай выразнасці.

Ключавыя словы: беларуская фантастыка; навуковая фантастыка; антыўтопія; утопія; сучасная беларуская літаратура; літаратуразнаўства; дэфініцыя.

Вядомы тэрэтык літаратуры Цветан Тодараў падкрэсліваў, што «літаратура ствараецца на аснове літаратуры, а не рэальнасці» [1, с. 13]. Таму важна пры даследаванні той ці іншай айчыннай літаратурнай з’явы ў першую чаргу карыстацца навуковымі апаратамі, распрацаванымі навукоўцамі на роднай мове. Менавіта па іх працах мы можам прасачыць тыя ці іншыя тэндэнцыі ў развіцці беларускага пісьменства. І гэтыя тычыцца не толькі спецыялізаваных прац па пэўнай праблеме, а нават і даведачнай літаратуры. І фармулёўкі, і прыклады, прыведзеныя ў слоўніках, энцыклапедыях, даведніках, дэманструюць найбольш характэрныя для айчыннай літаратуры праявы той ці іншай мастацкай з’явы.

У Беларусі лепшыя даведнікі па літаратуразнаўчай тэрміналогіі створаны прафесарам В. П. Рагойшам. Таму на першым плане ў нашым даследаванні – даведачная літаратура, арыентаваная на шырокага чытача: «Тэорыя літаратуры ў тэрмінах» (2001), «Літаратуразнаўчы слоўнік: тэрміны і паняцці: для школьнікаў і абітурыентаў» (2009). Але закраем мы таксама падручнікі і дапаможнікі, напісаныя В. П. Рагойшам для студэнтаў-філолагаў.

Першыя тэрміны, якія неабходна ўзгадаць, – «навуковая фантастыка» і «ўтопія». Тэрміны гэтыя раскрываюцца ў абодвух названых вышэй даведніках В. П. Рагойшы.

Тэрмін «навуковая фантастыка» ў літаратурных слоўніках В. П. Рагойшы вызначаецца як «сукупнасць літаратурных твораў, сюжэты якіх звязаны з вырашэннем нейкіх нерэальных цяпер, а магчыма і ў будучым, навуковых ці тэхнічных праблем (пранікненне ў цэнтр Зямлі, падарожжа ў мінулы час, сувязь з незямнымі цівілізацыямі і г. д.). Для н.-ф. л., як і для мастацкай літаратуры, ўвогуле, галоўнае – выяўленне ўнутранага свету чалавека. Разам з тым такая літаратура прымушае задумвацца і над некаторымі нявырашанымі навуковымі праблемамі, падштурхоўвае тэхнічную думку» [2, с. 204].

У якасці прыкладаў айчыннай навуковай фантастыкі называюцца наступныя творы: Я. Маўра «Фантамабіль прафесара Цылякоўскага» (1955), М. Гамолкі «Цытадэль